

УДК 784.71:321.74

Фінгер О. М.,
аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

УКРАЇНСЬКА ПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ 30-Х РР. ХХ СТ.

Стаття присвячена радянській псевдонародній пісні 30-х рр. ХХ ст. Розгляд характерних зразків тогочасної піснетворчості (частушки, думи, присвячені вождям і героям тощо) в контексті комуністичної ідеології як «політичної релігії» більшовизму дозволяє виділити той міфологічний аспект радянського періоду, який донині не втратив свого впливу на свідомість певної частини українського суспільства.

Ключові слова: пісня, псевдонародна пісня, авторська пісня, псевдофольклорність.

Статья посвящена советской псевдонародной песне 30-х гг. ХХ ст. Рассмотрение характерных образов тогдашнего песнетворчества (частушки, думы, посвященные вождям и героям и т. п.) в контексте коммунистической идеологии как «политической религии» большевизма позволяет выделить тот мифологический аспект советского периода, который доныне не потерял своего влияния на сознание определенной части общества.

Ключевые слова: песня, псевдонародная песня, авторская песня, псевдофольклорность.

The article is devoted to Soviet song 30s. the twentieth century. Consideration of specific images then pesnetvorchestva (couplets, thoughts, dedicated leaders and heroes, and so on.) allows you to select the mythological aspect of the Soviet period in the context of the communist ideology as a «political religion», which to this day has not lost its influence on the minds of a certain part of society.

Key words: song, pseudo folk song, art song, pseudo folklore.

Дослідження народної пісенної творчості перших років становлення радянської влади є важливою та актуальною проблемою сучасного українського мистецтва. Вона зумовлена передусім новими суспільно-політичними умовами незалежної України – подоланням характерної для радянського періоду фрагментарності в розкритті правдивої історії розвитку пісенної творчості та відтворення її багатоманітності і цілісності.

Анонімна й авторська пісня періоду революції змін та будівництва 30-х рр. ХХ ст. постійно перебувала в полі зору радянських дослідників музичного фольклору. Серед ряду праць, присвячених проблематиці радянської народної пісенності, слід насамперед назвати статті видатного українського музикознавця М. Грінченка «Музичний фольклор народів СРСР про Леніна» (1940) та «Українські радянські народні пісні» (стаття була написана в 1939–1940 рр., а вперше опублікована у «Вибраному» в 1959 р.). Узагальнюючі праці про радянський пісенний фольклор регулярно виходили до річниці

жовтневого перевороту – досить згадати такі статті, як «Невичерпне джерело натхнення (Відображення досягнень соціалізму в українському фольклорі передвоєнних років)» І. Березовського (1957), «Про деякі риси радянської уснопоетичної творчості» В. Кнейчер (1957), «Думи про В. І. Леніна» Ф. Лаврова (1967), «Особливості розвитку радянської народнопісенної творчості» О. Правдюка (1987). Означеній проблемі присвячені окремі розділи в «нарисах історії української музики» (Л. Архімович, Т. Каришева, Т. Шеффер, О. Шреєр-Ткаченко) (1964), виданнях посібникового характеру, таких як «История украинской музыки» (Упорядн. О. Шреєр-Ткаченко 1981), «Історія української музики: Музична культура Радянської України» (Л. Архімович, Н. Грисенко, 1990). У названих та інших працях радянська народна пісенність розглядається як типовий продукт соцреалізму, отже, як пісенність, національна за формою і соціалістична за змістом, що характеризує новий етап розвитку українського музичного фольклору. Як правило, особливо наголошується агітаційна функція радянської пісні, дієвість якої має бути забезпечена високим художнім рівнем. Характерно, що епіграфом до своєї статті «Невичерпне джерело натхнення» І. Березовський взяв слова Визначного діяча більшовицької держави М. Калініна: «Чим вищою буде наша культура, тим краще будуть жити люди в нашій країні, тим сильнішою буде агітація за комунізм у всьому світі. І це буде така агітація, з якою ніякі сили не справляться» [2, с. 7].

У пострадянському мистецтвознавстві зразки «народної» піснетворчості, зокрема, 30-х рр. ХХ ст. правомірно характеризуються як псевдофольклор, що однак ставить їх за межі комплексного аналізу, знімає необхідність критичного осмислення їх квазірелігійної функції, тобто, аналізу дії прихованих міфологічних механізмів, які в них закладені, і які використовуються сьогодні в інформаційній війні проти незалежної України. Квазірелігійний сенс комуністичної ідеології ще в 30-ті рр. ХХ ст. розкрив російський філософ М. Бердяєв у праці «Истоки и смысл русского коммунизма» (1937), а в наші дні цю проблему глибоко проаналізував український філософ М. Попович у праці «Нарис історії культури України» (2001). Однак, вивчаючи означену проблему, ці та інші науковці приділили недостатню увагу квазірелігійній функції радянської псевдонародної пісенності, котра потребує ґрунтовного розгляду в спеціальних дослідженнях.

Економічною базою радянської імперії була потужна індустрія, що розбудовувалась небаченими темпами, ідеологічною – марксизм-ленінізм, перетворений із наукового вчення в політичну релігію. Видатну роль у творенні цієї квазірелігії відіграв Й. Сталін, який був вихованцем духовного закладу й добре розумів, що замість старої релігії, проголошеної «опіумом для народу», масам потрібна інша – нова більшовицька віра.

«Священною історією» комунізму в 30-ті рр. ХХ ст. стала сфальсифікована історія більшовицької партії, викладена в «Історії ВКПб». «Характерно, що Сталін робив кілька систематизованих викладів ленінізму у 20-ті рр. ХХ ст., але не вони і не подібні систематичні «введення» стали доктриною комунізму, а легендарна оповідь про історичні події, подібно до того, як основою релігійного вчення є священна історія, а не теологічна доктрина, – відзначає М. Попович. – Історія партії і стала «священною історією» комунізму, ідеологія якого остаточно перетворилася на політичну релігію» [6, с. 624].

У цій більшовицькій квазірелігії була використана «парна система вождів», що має глибоке міфологічне коріння: «Така пара, в якій один вождь є духовним родоначальником, а другий – його практичним і дійовим дублером, знаходить паралелі і в уявленнях сивої давнини (бог – творець порядку і бог – грізний охоронець порядку)... – наголошує М. Попович, водночас відзначаючи, що Сталін, який «тонко відчував механізми віри й міфології», обрав для себе роль другої міфічної істоти, котра здійснює заповіді «істоти ще більш легендарної та міфічної», себто, заповіді В. Леніна як засновника вищого етапу розвитку марксизму [6, с. 624].

Такі ролі сакралізованих радянських вождів чітко визначені в частушці:

«Міцно дружба нас з'єднала
В нерозривний колектив.
Нас привів до того Сталін,
Про що Ленін говорив» [7, с. 92].

Розподіл ролей між парою міфологізованих героїв нижчого рівня (не «богів», а «апостолів» нової віри) також відбився в радянській пісенності. Так, у думі «Про військо червоне, про Леніна-батька і синів його вірних», записаній у 1928 році від кобзаря Петра Древченка, співається:

«... Послухай, Україно, про двох з багатьох
Твоїх найлюбиміших синів.
Що перший – Боженко, старий твій заступник, –
Він бився за долю України
І чесною смертю народного сина
За тебе, Україно, загинув.
А другий – це Щорс, що під прапор покликав
Єднатись робочу голоту,
Бо Ленін йому наказав і навчив,
Як битись за діло народу!.. [10, с. 455].

Боженко тут постає як «старий заступник», втілення стихійності революції, Щорс – як втілення революційного порядку. В ієрархії міфологічних героїв Щорс вищий за Боженка, адже він виконує накази верховного більшовицького божества – Леніна. Образ саме такого Щорса постав і в кінофільмі О. Довженка: «Це одухотворена плоть, наділена незламною волею, й відтак не дивною є іконописність лику героя, котра й вирізняє його з оточення, де більшість становлять... чоловіки традиційного народного типу, точніше, стереотипу, – відзначає С. Тримбач, характеризуючи образ головного героя кінофільму «Щорс». – Щорс навіює якісь квазі-релігійні почуття... Фанатик ідеї, він добре вписується в ряд відомих культових героїв радянського періоду...» [8, с. 213].

У країні перемігшого атеїзму про вождів і героїв, ясна річ, не говорили як про богів та апостолів. Ленін часто постає в іпостасі визволителя від гніту, мудрого вчителя життя; Сталін – у ролі «рідного батька», командира, який постійно «закликає» до праці й керує «твердою більшовицькою рукою»:

«Зберемо врожай великий
Так, як Сталін заклика,
Бо колгоспами керує

Більшовицькая рука» [7, с. 97].

Міфологізований Сталін відкритий для всіх трударів і знає кожного:

«У столиці я була,

Мов помолоділа,

За одним столом в Кремлі

З Сталіним сиділа» [7, с. 106].

Подарований вождем власний фотопортрет інтерпретується в частушці як ікона:

«Золоту купила рамку,

Милий квіткою обвив,

Фотокартку туди вставлю,

Мені Сталін подарив» [7, с. 106].

Сюжет пісневірша самодіяльного радянського співця Фросини Карпенко «З Сталіним я говорила» прямо перегукується з апокрифічними оповідями про зустрічі простих селян з богами, які зійшли на землю. Сталін з'являється на полі, де працює героїня, несподівано, без супроводу, впізнає колгоспницю, вислуховує її трудовий рапорт, хвалить за роботу, передає привіт «трударям оцих полів» – і зникає так само несподівано, як і з'явився.

Твір завершується рядками:

«... Отака-то мені радість

Трапилась на цім лані –

З Сталіним я говорила

Наяву – не уві сні» [5, с. 21].

Наведені вище зразки радянської «народної» піснетворчості виконували не тільки пропагандистську функцію. Продуковані у великій кількості самодіяльними авторами, вони активно впливали на підсвідомість слухачів, формуючи міфологізоване екзальтовано-містичне сприйняття вождів і радянської дійсності.

Сакралізації більшовицьких богів і героїв і вписуванню їхніх ідеалізованих образів у канву народної пісенності певною мірою прислужилася творчість кобзарів. Так, характерні музичні ознаки українських народних дум зберігали створення кобзарем Федором Кушнериком радянські думи «Батько Ленін» та «Була зима з відлигою» («Хто ж той сокіл, товариші»). В музиці думи «Була зима з відлигою» переважав традиційний урочистий речитатив, властивий козацькому героїчному епосу, у тексті й музиці використовувались традиційні словесні й мелодійні формули. Відповідно до християнської традиції представлялася смерть «сокола»-Леніна – як релігійний акт планетарного зходження, що спричинює оновлення світу:

«... Умер сокіл,

Знемігся він,

Перетрудився...

Та ім'ям його великим

Весь світ обновився... [10, с. 451].

Музична стилістика думи, традиційна манера виконання, властива Федорові Кушнерику, вірогідно, справляли на слухача сильне емоційне враження. Образ вождя чи сакральної пари вождів (у варіанті думи Ленін, помираючи, звертається із заповітними словами до Сталіна) завдяки музиці асоціюється з героями українського пісенного

епосу, зазнає архаїзації, сприймаються в позачасовій музичній площині як легендарна й сакральна сутність. Словесний матеріал мовби поглинається музикою і розчиняється в ній.

Часто використані в радянських думках поетичні тексти й музичні формули настільки не відповідали новому змістові, що спричиняли ефект, протилежний задумові:

«Гей, в тисяча дев'ятсот сімнадцятому році,
Та в місяці жовтні,
В городі Петрограді,
На широкому майдані,
В неділю рано-пораненьку
Та ще й до схід сонця
Ленін, Сталін виходжали,
В гучні труби золотії вдарили-заграли...» [5, с. 89].

Позаяк український народ ніколи не втрачав почуття гумору, цілком вірогідно, що слухаючи наведені фальшиві уступи з думи «Про Леніна і Сталіна», складеної кобзарем Володимиром Перепелюком й уявляючи вождів, які дружно «вдарили-заграли» на духовних інструментах, люди потайки сміялися.

Українські думи про Леніна належать переважно до похоронних творів-плачів, яких чимало з'явилося і в фольклорі інших народів СРСР у зв'язку зі смертю вождя. Так, складені співцями-карелами, були надруковані під промовистою назвою «Плачі о Ленине» [4, с. 86–102]. Билину про смерть Леніна створила російська сказительниця М. Крюкова; твори аналогічного змісту скомпонували балкарський пастух І. Герасаєв, представники малих народів Сибіру тощо. Всі ці пісні співи, складені кобзарями, сказителями, акинами й ашугами різними музичними мовами, слугують яскравою ілюстрацією того, як згідно із приписами соцреалізму, в національні форми вливався новий соціалістичний зміст. Домінуючим художнім прийомом у текстах плачів є ототожнення Леніна з сонцем. Так російська сказительниця М. Крюкова називає Леніна «красным солнышком», взагалі асоціює зі світилами – як небожителя:

«...Как не стало у нас красна солнышка
Как и той луны поднебесные.
Золотой звезды, все блестящего –
Как не стало вождя всей Россиюшки –
Дорогого у нас товарища Ленина,
Как Владимира да Ильича-то свет» [3, с. 128].

Використання узвичаєної в билинах київського циклу формули «красно солнышко» (щодо святого рівноапостольного князя Володимира) у тексті плача про Леніна не випадкове: сказительниця підкреслює, що вождь запровадив нову більшовицьку віру, Як свого часу київський князь Володимир запровадив християнство.

Сонцем називає Леніна й український колгоспний співак Леонід Шпинай:

«Ой, світило сонце ясне
Та й зайшло за гори;
Зібрав місяць зірок красних
Та й з ними говорить:
– Світить, зірки, світить ясні,
Над радянським краєм,

Зайшло сонце наше рідне –
Леніна немає...» [5, с. 147].

Велика кількість й однотипність плачів про Леніна вказує на те, що всі вони творилися на держзамовлення. Публікації текстового й нотного матеріалу плачів не тільки під безпосереднім враженням від смерті вождя, а й у 30-ті й подальші роки свідчать, що процес їх творення не припинявся, трактуючись владою як складова культури Леніна духовного родоначальника, розміщенню мощей котрого у святилищі-мавзолеї надавався глибокий міфологічний зміст.

Попри розвінчання радянських міфів, їхня музична мова – насамперед мова масової радянської «народної» пісні ще не втратила своєї привабливості для регіональних спільнот насамперед Луганщини й Донеччини. Звичайно, тамтешні люди не будуть сьогодні слухати частушки й думи про вождів світового пролетаріату, але вони будуть слухати пісню «Спят курганы синие», в якій відроджується радянський міф про Донбас, «старые песни о главном», сучасну естрадну піснетворчість, музична мова якої базується на музичній мові радянської псевдонародної масової пісні, м'яко, мелодійно кличучи вже не у «світле майбутнє», а у «світле минуле», тобто, в ту радянську дійсність, яка відроджується в сусідній країні і яку намагаються знову нав'язати українцям.

Отже, у 30-ті рр. ХХ ст. марксизм-ленінізм був остаточно перетворений із наукового вчення в політичну квазірелігію. Важливий для більшовиків проект нового віровчення очолював Сталін, який мав духовну освіту й виховання, тонко відчував механізми віри й міфології і свідомо використовував їх при формуванні «священної» історії комуністичної партії, пантеону сакралізованих радянських вождів і героїв, образу «світлого майбутнього» як утопічного земного раю.

Важлива роль в утвердженні більшовицької нововіри відводилась радянській «народній» пісні, котру самодіяльні автори масово творили, виконуючи держзамовлення. Застосування у радянській піснетворчості методу «соціалістичного реалізму», головними постулатами якого були «партійність», поєднання традиційної національної музичної форми і несумісного з нею соціалістичного змісту, запустило конвеєр масового продукування художньо неспроможних псевдонародних пісенних зразків, які руйнували національний музичний стиль. Водночас ці пісні виконували важливі для влади пропагандистську і квазірелігійну функції, утверджуючи радянськість як нову більшовицьку віру.

Магія радянськості, якою просякнута музична мова тогочасних пісень, зумовлює небезпечний ефект ностальгічного переживання «світлого минулого» представниками певних верств українського населення переважно у східних та південних регіонах. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження музичного фольклору в формуванні та збереженні радянської ідентичності.

Література:

1. Архімович Л. Нариси з історії української музики / Л. Архімович, Т. Катишева, Т. Шеффер, О. Шреєр-Ткаченко. – Ч. II. – К. : Мистецтво, 1964. – 310 с. 2. Березовський І. П. Невичерпне джерело натхнення / Відображення досягнень соціалізму в українському фольклорі передвоєнних років // Народна творчість та етнографія. – 1957. – № 4. – С. 7–16.

3. Грінченко М. О. *Вибране / Упор. І ред.. М. Гордійчук / М. О. Грінченко.* – К. : Держ. в-во образотворч. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1959. – 531 с. 4. Громов П. Плачі о Леніне / П. Громов, В. Чистяков // *Сов. Фольклор.* – 1939. – № 6. – С. 86–102. 5. *Народні співці Радянської України: зб. творів / Упор. В. С. Бобкова, Ф. І. Лавров та ін.; Передм. В. С. БОбкової; Під ред.. М. Т. рильського.* – К. : В-во АН УРСР, 1955. – 287 с. 6. Попович М. В. *Нарис історії культури України: 2-е вид, виправл. / М. В. Попович.* – К. : Артєк, 2001. – 728 с. 7. *Радянські народні частушки і коломийки / Упор. А. М. Кінько, В. Г. Хоменко; За заг. ред. М. Т. Рильського.* – К. : В-во АН УРСР, 1953. – 214 с. 8. Тримбач С. Лицар із «світлого майбутнього» / Микола Щорс // *Герої та знаменитості в українській культурі / Ред.-упор. О. Гриценко.* – К. : УЦКД, 1999. – С. 207–215. 9. *Українська етнологія / За ред. В. Борисенко.* – К. : Либідь, 2007. – 400 с. 10. *Українська народна поетична творчість: Хрестоматія.* – Вид. 2-е, доповн. / Упор. Ф. М. Поліщук. – К. : Рад. Школа, 1968. – 559 с.